

DR. MED. E. BLUM

HINGELISUSE SISU JA STRUKTUUR
PSÜHHOANALÜÜTILISE VAATLUSVIISI
ALUSEL

25126



„AKADEEMIA“ KIRJASTUS TARTU 1938

DR. MED. E. BLUM

HINGELISUSE SISU JA STRUKTUUR
PSÜHHOANALÜÜTILISE VAATLUSVIISI
ALUSEL



„AKADEEMIA“ KIRJASTUS TARTU 1938

2.



Äratrükk „Akadeemiast“ nr. 4, 1938

A-11027

HINGELISUSE SISU JA STRUKTUUR PSÜHHO- ANALÜÜTILISE VAATLUSVIISI ALUSEL

1.

Enam kui 40 aastat on möödunud sest ajast, mil Viini professor Sigmund Freud (sünd. a. 1856) pani aluskivi psühhoanalüüsile kui hingeliste haiguste ravimismeetodile. Nüüd on sellest arenenud teaduslikult põhjendatud õppesüsteem, millel on olnud suur mõju moodsa psühhiaatria, psühholoogia, pedagoogika, rahvateaduse, filosoofia ja kirjanduse arengule. Psühhoanalüüs on kasvanud terapeutilisest meetodist teaduseks alateadvusest — süvapsühholoogiaks. Sellisena ta püüab hingeelu vaadelda kolmelt vaatekohalt: ~~×~~ dünaamiliselt, ~~×~~ ökonoomiliselt ja toopiliselt. Selline vaatlusviis loobub vana koolipsühholoogia hingetust mehaanikast ja ligindab psühholoogiat bioloogiale, s. t. õpetusele elust üldse. Koos bioloogiaga väidab ka psühhoanalüüs, et kõik hingelised nähtused on tingitud tungidest.

Kuigi tungide päritolu ja jaotamise probleemi kaugeltki ei saa veel lahendatuks pidada, ometi pole mingit kahtlust, et oleme õigustatud hingeliste nähtuste alust ja päritolu ühendusse viima tungide- ja instinktide-maailmaga. Kui palju tungideliike peame eraldama — see näib tänapäeval teatud määrani sõltuvat uurijate omavolist. Paljud kogemused teaduse alal, alates kogemustest materia struktuuri alal ja protoplasma eluavalduste alal, kuni kogemusteni närvisüsteemi kõrgesti diferentseerunud funktsioonide, psüühiliste nähtuste ja avalduste alal, ja samuti filosoofiline spekulatsioon lasevad paista tõenäolisena oletuse jõudude dualismist. Kas see dualism tõepoolest on viimne fakt või saab seda veel redutseerida mingile „ühtsusele“, seda lõplikult tunnetada pole meil võimalik ja praegusel juhul võib seda küsimust lugeda tähtsusetuks. Bioloogias avaldub mainitud dualism selles, et tunnustatakse kahte liiki tunge, millede eesmärgiks on endasäilitamine ja liigisäilitamine. Psühhoanalüütiline kogemus on selle oletuse paikapidavust tõestanud ja püsitiab samuti kaks tungideliiki: ühelt poolt n. n. mina-tungid,

millede eesmärgiks on endakindlustamine, ja teiselt poolt objekti-
-f u n g i d, millede sisuks on suhe mingile objektile. Meie allpoolne
käsitelu toetub väga tihedasti sellele tungide dualismile. Meie käsitelus
on enam-vähem arvestamata jäetud teoreetiliste kaalutluste põhjal püsti-
tatud oletus kahest põhitungist, mis pidavat peituma nende ilmsete mina-
ja objektitungide taga. Mainitud oletuse põhjal pidavat objektitungid
alistuma üha kasvavale ühinemispüüule, erosele, kuna mina-tungid
kuuluvat kõike elavat lahustava destruktsioonitungi hulka.
Objektitunge võiksime nimetada, arvestades nende olemasolu varasel
arengufaasil, kus puuduvad kindlapiirdelised objektid, ja samuti arves-
tades bioloogilist endasäilitamistungi, seksuaaltungideks. See-
juures tuleb märkida, et mõistet seksuaalsus tarvitatakse siin bio-
loogiliselt ja arengupsühholoogiliselt tarvilikuks osutunud avardat-
tud mõistena. Seksuaalsus ses mõttes pole enam identne genitaalsuse
ja sugulisusega, küll aga võib ta neid endas sisaldada. Sellise avardatud
seksuaalsusemõistega me ligneme Platoni erosemõistele.

Tunge tuleb pidada kõigi nende jõuavalduste esindajaiks, represen-
tantideks, mis tulevad meie keha sisemusest ja kanduvad hingelisele apa-
raadile. Tungid on orgaanilist päritolu ja nad esinevad psüühilisel alal
afektidega ühenduses olevate kujutelmadena. Tungid on varustatud
suurejoonelise võimega, mida psühhoanalüüsis nimetatakse korda-
m i s s u n n i k s ja mis ilmneb kõigis elunähtusis. Instinktide aktiveeri-
mine, mida me nimetame tungiks, tuleb toime sisemise energeetilise tasa-
kaalu muutuse tõttu, esijoones sisesekretoorse, hormonaalsete ärrituste
mõjul. Me võime leida suure hulga tungikomponente, milledest objekti-
või seksuaaltungid seavad end sigivuse teenistusse. Ka minatungid are-
nevad mitmekesisetes variantides ja moodustavad sekundaartunge. Mõle-
mad tungiliigid kujundavad väga mitmesuguseid isekeskisi ühendeid, mis
sotsiaalselt organiseeritud olemise juures aitavad kanda ühiskonda. Mõle-
mad tungiliigid kuuluvad fülo- ja ontogeneetilisel nooremate hulka. Nad
on suhetatud — ilma et seejuures paratamatult kaasa mõjuksid teadvus-
likud erutuskompleksid — selle instantsi kultuurilisile, sotsiaalseile, eeti-
lisile ja usulisile nõudlusile, mida hiljem mina-ideaali nimetuse
all tundma õpime.

Alged selliseiks tungierütusiks toob imik endaga maailma kaasa
sünnipäraste ja pärikkude algetena. Kõik vastavad vaatlused inimese
ja looma juures kinnitavad oletust, et igas oleses on olemas oma esi-
vanemate kogemused selliste instinkti- ja tungialgete kujul. Ja sellistena
nad jäävad põhjapanevaks kõigile, ka keerulisimatele hingelistele
reaktsioonidele. Nad väljenduvad engrammikompleksidena näljas,
janus, kaifsmises, seksuaalerutuses, enne veel, kui üldse vastavaid koge-

musi on olnud. Kui hiljem algavad otsingud mitmesuguste teiste tungerahuldavate objektide järele, siis need objektid ühendatakse, vastavalt erutatud pärilikkudele engrammikompleksidele, tunduskvaliteetidega, olgu siis kas positiivsete, lõbutundeliste või negatiivsete, norutundeliste kvaliteetidega („klisis“ ja „ekklisis“ C. von M o n a k o w'i järgi). Tundesensuur, millega me varustame kõiki oma kogemusmaailma objekte, ei põlvne siis ürglikult mitte väljastpoolt. Kas tundmus oma laadilt on positiivne või negatiivne, sõltub ainuüksi sellest, kas väline situatsioon on kokkukõlas või mitte sisemise situatsiooniga, mis on moodustatud päri-
vuslik-mnemiliste instinktierutuste poolt.

2.

Esimesed tungierutused pole esialgu sihitud mingile objektile. Tungirahuldust otsitakse esijoones enda m i n a l. Psühhoanalüüsis nimetatakse sellist olukorda nartsismiks (kreeka muistendis esineva nime N a r k i s s o s, lad. Narcissus järgi). Sellises olukorras on vastsündinud laps. Toitumistung, s. t. nälg on see, mis häirib endassesuletud last ja tekitab temas norutunnet. Esimene tutvumine ja suhe ümbrusega sünnib nii toidu vastuvõtmise teel. Siin pole veel olemas mina ja ümbruse kindla-
joonelist eristamist, piirid subjekti ja objekti vahel puuduvad veel täieli-
kult. Selline olukord on iseloomustav kõigile oleseile, kes teevad läbi hooldusaja ¹).
Ema ja laps sulavad ühte bioloogilisse ühikusse ja alles selle järkjärguline lahutamine, koos meeltefunktsioonide ja motiliteedi küpsemisega, võimaldab ümbruse avastamise. Lapse seisukohalt on see ema-lapse-ühik iseloomustatud i m e m i s tegevusega, millele aegamööda lisandub ka h a a r a m i n e (anklammern). Imemine ja haaramine näivad nii kujunevat hilisemate objektisuhete baasiks.

Imemine ¹aldab endas peale toitumistungi rahuldusvõimaluse veel teise lõbuallika. Kuna kõik see, mis end tahab seada ja pakkuda meie mina teenistusse, peab varustatud olema mingi lõbutundelise väärtusega, siis peab end ka lapse sisemuses midagi „teatama“, et toiduvõtmise aparaati tegevusse seada. See sünnib jällegi tungiväljenduse teel ja nimelt nii, et imemist ennast varustatakse lõbuga. Alles imemislõbu näitab teed toidurahuldamisele. Nii on siis imemisaktis ühendatud kaks tungierutust: imemine kui toidu vastuvõtmine esindab m i n a- või endasäilitamistungi; imemisele kui lõbunaudingule ja kui iseseisvale eesmärgile saab s u u-piirkond enda-ette objektiks ja imemine kui lõbunauding kujuneb objektitungi väljenduseks. Ja kuna meil siin on tegu primaarse lõbuotsi-

¹ Saksa keeles Brut- und Pflegezeit.

misega, siis tuleb selles näha *e r o s e* esimest, primitiivset väljendust. Sellest nähtub ühtlasi, kuidas bioloogia ja psühhoanalüüs on sunnitud avardama seksuaalsuse mõistet.

Mina- ja seksuaaltungi seostumisel imemisaktis tuleb nähtavale *p r i n t s i i p*, mis on erakordselt suure tähtsusega. Siin tuleb nähtavale tee, mida mööda toimub tungierutuste kujunemine kohaldatud toimus-teks ja mis on põhjapaneva tähtsusega tungide edasiarendamisel sotsiaalselt kõige väärtuslikumaiks avaldusiks. Nende protsesside analüüsist nähtub ka asjaolu, et seksuaaltungid inimeses ei avaldu alles sugulise küpsemise ajal. Nad avalduvad esialgu sõltumatult seksuaalfunktsioonist, et siis sugulise küpsemise ajal astuda osaliselt sigivuse teenistusse.

Esimeses varajases lapseas näeme suu-piirkonda kujunevat *e r o g e e n s e k s* tsooniks. Me nimetame seda arengujärku *o r a a l s e k s f a a s i k s*. Toidu vastuvõtmine saab siin eeskujuks sellele protsessile, milles laps ümbrust tundma õpib — *i m e d e s* ja kehandades (*einverleiben*) teda endasse. Selle mooduse järgi loob laps esmakordse suhte temale kõige ligemal oleva isikuga — oma emaga. See suhe on mõõduandev paljude hilisemate ümbrussuhete jaoks, ja on täitsa põhjendatud, kui selles nähakse kõigi objektisuhete alust.

Toetudes oraalsele haaramisele ja kehendamisele seab end ka motiveef ümbrusevalitsemise teenistusse, esialgu reflektoorself-alateadvuslikult, hiljem teadvuselt juhitud. Oraalne haaramine, esialgu alles vast-sündinud keskaju-olevuse puhtakujuline refleksinähtus, loob esimese ühenduse asimaailmaga ja juhib esimesele tunnetusele, millest kasvavad kogemus ja teadmine peaaajukoore arenemise ja mnemiliste sadestuste paljunemisega. Esimese aktiivse suhteloomise organiga kujundab inimene lõppeks endale omapärase maailma, sõna- ja keele-maailma.

3.

Kui ümbruse „omandamisega“, „uurimisega“ suu-piirkonna kaudu ühineb mootorika, siis hakkab ilmema lapse juures juba enam aktiivne tendents, mis viib imemiselt hammustamisele ja õgimisele. See tegevus, kui ta ei seisa ainult toidu vastuvõtmise teenistuses ja kui teda toetab keha muskulatuur, pöörduv mitmekesistele ümbruse objektidele ja me võime seda nimetada teatavaks *s a d i s t l i k u k s* tegevuseks. Ümbruse tunnetamisega ei käi ju kaasas mitte ainult n. ö. selle ümbruse kehanda-mine, vaid ka selle valitsemine, vallutamine ja isegi hävitamine. Iga ülesehitus tähendab vana hävitamist. Seega on arusaadav, et see valla-tamistung on ühtlasi hävitamistung, s. t. ta on sadistlik ja destrukttiivne. Sellist hävitamise ja ülesehitamise koosinemist leiame kõikjal; ta on

üldse elule karakteristik. Alistuvad ju ka kehafunktsioonid assimilatsiooni ja dissimilatsiooni, omandamise ja eritamise printsiibile.

Nende kehalis-tungiliste protsesside najal loob ka meie alateadvus endale omandamise, kehandamise ja eritamise, produktsiooni sümboolika. Nagu mainitud, võtab esimene endale eeskujuks suu-piirkonna ja oraalse funktsiooni. Eritamist ja produktsiooni koordineeritakse aga anaalse funktsiooni ja tsooniga. Nagu me enne tundma õppisime oraalset funktsioonilõbu, nii peame nüüd tunnustama ekskretsiooni- (eritus-) -lõbu, mis küll esialgu püsib üldiselt funktsioonilõbu raamides, kuid mis oma füsioloogilise omapära tõttu omandab eri tähenduse meie hingelises arengus. Nagu üldse motiliteeti, nii ka anaalset funktsiooni tuleb alistada tahtmusele. Kuid ekskretsiooni-funktsiooni alistamine erineb teiste vitaalsete funktsioonide alistamisest meie peaaajukoore valitsusele ühe märkimisväärse asjaolu poolest: temaga seotakse esimene ümbrusest väljuv käsklus, esimese, n. ö. primitiiv-sotsiaalse toimingu nõudlus. Väikelaps peab loobuma oma ekskretsioonilõbust ümbruselt tuleva puhtusnõude kasuks. See tähendab, et laps peab loobuma ürglikust endarahulduse olekust, piiramatust nartsismist, piiramatust lõburahuldusest. Tungirahuldus on sunnitud seadma uue eesmärgi: nimelt õnnestuva toimingu eesmärgi. Enda-alistamine varustatakse lõbutundelise kvaliteediga, võõras nõudlus tehakse oma-seks ja kehandatakse, ja kasvatajate kiituses leitakse uus lõbuallikas, kompensatsioonina loobumise eest. Nii areneb esimesest käsklusest ja loobumise õnnestumisest just nagu esimene idee al ja uue toimingu uhkustunne, mida võib märgata igal lapsel. Sel arenguastmel laps kohtab esimesi väärtustamisi. Kui varemini laps elas läbi ainult lõbu ja norgu, siis nüüd kujunevad häa ja paha, õige, vale, puhta, roojase jne. mõisted, samuti reaktsioonikujundid, nagu häbi ja vastikus. Selle tungilisuse kõrval areneb representatiiv-isikuline, inimese tõeline mina, koos tema tunge- ja ümbrust-reguleeriva funktsiooni ja kõrgemate ning väärtustavate instantsidega.

Seda faasi nimetatakse anaalsadistikuks faasiks. Ta jätab sügavaid jälgi. Suur osa täiskasvanu sotsiaalsest kohaldumisvõimest oleneb sellest, kuidas ületatakse siin esilekerkivaid raskusi, kuidas lahendatakse konfliktid. Kui kasvatuslikud nõudlused esitatakse liialt vara või jälle valel viisil, või kui nad satuvad juba olemasolevatele konfliktivõimalusile, või kui neile vastatakse ebakohaste reaktsioonidega, siis tekivad hiljem tüüpilised silmatorkavad iseloomujooned. Neile inimesile, kel lapsena lahkumine ürgelisest lõbust õnnestus ainult ebatäielikult, teeb hilisematel aegadel raskusi igasugune loobumine. Lapselikud kõikvõimsustunded avalduvad siis täiskasvanus patoloogilise kiindumusena

omandusse, rahasse, patoloogilise inhsusena. Siit tuleb otsida ka trotslikkuse ja isekuse juuri. Kuid lapsepõlve nõudlustele võidakse alistuda ka liialdatud viisil, neile võidakse alistuda patoloogilisel viisil. Siis järgnevad siit sellised reaktsioonikujundid, nagu liialdatud puhtus, liialdatud kord, väärtusetu objektide registreerimine, rubriteerimine, mitte-lahkuda-tahtmine väärtusetust jne., norimine, pedantsus. Kõik need nähtused on sotsiaalselt tõeliselt tähtsate ja väärtuslike elunõudluste patoloogilised väljendid. Hästikorraldatud kasvatus peab hoolitsema selle eest, et käskluste ja keeldude esmakordne esitamine, et esmakordne alistumine väljastpoolt tulnud nõudlusele ei kujuneks alistumiseks ühele sise-misele sunnile, millega on ühenduses ülivõimsad käsklused ja keelud. Kasvatus peab hoolitsema selle eest, et kasvatuses puhtusele ja sotsiaalsele kohaldumisele ei kujuneks alistumine mõttetutele sunniloomulisele nõudlusele; ta peab hoolitsema selle eest, et ideaalide- ja sisetundemoodustamine ei viiks ülivõimsatele süütundmustele ja jõuetutele vastuhakkudele. Teiste sõnadega: inimene peab selles faasis omandama sobival kujul esimesed alused sotsiaalse kohaldumise ja sotsiaalse vabaduse jaoks.

Sel elujärgul tunnustatakse ja jaatatakse üht osa välismaailmast, millesse laps ikka veel suhtub identifitseerimise alusel. See ei tähenda midagi muud, kui võõraste omaduste ülevõtmist endasse, võõraste soovide ja nõudluste maksmapanekut enda isikus. Identifitseerimine põhjustab mina-muutusi, millede puhul omandatakse omadusi, mida tajuti enne mõnel objektil. Identifitseerimine seisab nii mina-tungide teenistuses. Sellest protsessist tuleb eraldada vastupidine protsess, mis seab end objekti- või seksuaaltungi teenistusse — see on objekti kinnitamine (Besetzung). Erinevus nende kahe objektivallutamise viisi vahel on silmatorkav: ühel juhul on objekt midagi, mis soovitakse olla (identifitseerimine), teisel juhul on ta midagi, mida soovitakse o m a d a (Besetzung).

4.

Edasises arengus objektsuhted muudavad osaliselt oma iseloomu, sest nad viivad identifitseerimiselt objekti kinnitamisele. Kui identifitseerimises toimub mina ja objekti kokkusulatamine, s. t. toimub mina autoplastiline muutus, siis läheb objektikinnitamine sammu kaugemale, viies objekti püstitamisele väljastpoolt subjekti. Siin toimub mina ja ümbruse teravam piiritleu, mis võimaldab objekti enda-ette diferentseerida ja alloplastiliselt käsitleda. See on juba täiesti spetsiifiliselt inimlik areng. Uurimuste põhjal keele- ja mõtlemise-psühholoogia alal võime

pidada tõenäoliseks, et ka need kaks spetsiifiliselt inimlikku kvaliteeti (keel ja mõtlemine) on suurel määral sõltuvad võimest alloplastiliselt suhtuda ümbrusse. Sel objektiivselt asetuvad ka seksuaaltungid genitaalsuse primaadi alla. Seepärast kannabki see faas genitaalse faasi nimetust. On arusaadav, et see bioloogiline edasiarenemine mängib tähtsat osa objektiivselt ülesehituses. Seksuaalne areng, mis ju ka juhib tungierutust objektidele, soodustab üldiselt objekti ja mina diferentseerimist, ka seal, kus suhe objektile milgi viisil ei kanna manifestelt erootilist ilmet. Nagu juba eelmised arenguastmed näitasid, ja nagu sellele imemisakti puhul üksikasjalikumalt vihjatud, seksuaaltung kujuneb selleks jooneks, piki mida toimub suhete loomine välismaailmaga. Tungivoolu just nagu juhitakse ja kanaliseeritakse bioloogiliselt antud seksuaalfeede kaudu.

Nendeks ümbrusobjektideks, milledega laps selles eas peamiselt kokku puutub, on kasvatajad, vanemad ja õed-vennad. Nende hulgast on ema varustatud eriväärtusega. Kuid ka suhtumine temasse muutub aegamööda, muidugi selle järgi, kuidas laps välja kasvab täieliku abituse ajajärgust. Juba võrdlemisi varakult toimub diferentseerumine suhtumises vanemaile vastavalt nende sugupoolsusele. Kuidas see diferentseerimine kujuneb objekti otsingus ja suhtes, seda pole võimalik psühholoogiliselt mõista, vaid seda tuleb võtta kui bioloogilist seika, mis on põhjendatud mnemiliselt ja orgaaniliselt. Psühholoogiliselt esineb see protsess alati ilmnevas asjaolus, et teatud vanus- ja arengastmest alates poisslaps eelistab ema ja tütarlaps isa. Kuna meil siin on tegu tõeliselt inimliku arengastmega, siis avaldub see protsess ka sisulisel kujul, mis ei väljendu mitte ainult üksikpsüühes, vaid mis on liigutanud kogu inimkonda. Selle kohta saame andmeid muistenditest ja müütidest — inimkonna kauge lapsea tunnistajaist. Loomismüütides ja kangelaste-muistendideis kohtame ikka jälle just nagu inimese ürgeliste tunglemiste väljendusena üht ürgmotiivi, millest nähtub, et poeg asetab end vanemate vahele ja tahab isa kõrvaldada. Seda motiivi leiame sümboliliselt väljendatuna loomismüütides kogu maailmas: Aafrikas, Babüloonas, Egiptuses, Kreekas, me leiame seda kangelaste (Perseus, Kyros, Paris jne.) sünni müütides ja varjatud kujul kronoloogiliselt nooremais kangelastemuistendideis, samuti ka primitiivsete rahvaste paljudes kommetes ja harjumustes. Nende muistendite sadades variatsioonides väljendatud sisu on umbes järgmine: Kangelane, kohe peale tema sündi, eemaldatakse, sest oraakel või unenägu või ennustus hoiatab isa poja eest, kes pidavat talle õnnetust tooma. Paljusid kaudseid teid mööda, paljude ja mitmekesiste ohtude ja seikluste järele, millede ületamisel poeg on saanud kangelaseks, läheb isa saatus paratamatult täide.

Kõigi nende muistendite prototüübiks, kus sündmustik on esitatud võimsas ja haaravas dramaatilises kujutuses, võib pidada Oidipuse muistendit ja samanimelist Sofokles'e draamat: Oidipus, Jokaste ja Teebai kuninga Laiose poeg, eemaldatakse oma vanemate poolt, sest oraakel ennustanud, et pojast saavat oma isa tapja. Kuid imelikul kombel ta päästetakse ja kasvatatakse üles kaugel kodumaast. Tema ise küsitleb omakorda oraaklit oma kodumaa järele ja saab vastuseks, et ta pidavat eemal hoiduma oma kodumaast, sest ta võivat tappa oma isa ja naida oma ema. Hirmununa põgeneb Oidipus oma seekordselt kodumaalt ja paljude rännakute järele jõuab lõppeks oma tõelisele kodumaale. Teel on ta tapnud oma tundmatu isa Laiose. Ta tuleb Teebaisse, lahendab Sphinx'i mõistatuse, vabastab seetõttu rahva raskest taudist ja tast saab kuningas. Ta naib Jokaste, s. t. oma ema, valitseb rahu palju aastaid, kuni taudi all kannatav rahvas jällegi küsitleb oraaklit. Samm-sammult avastatakse õudset tõtt. Tohutust süüst vaevatuna pimestab end Oidipus ja lahkub kodumaalt.

Selle klassilise muistendi järgi nimetas Freud igas inimhinges peituvat intsesterutust ödipuskompleksiks. Freud püüdis nende ödipuskompleksis tihendatud erutuste tekkimist tuletada inimkonna sotsiaalsest arengust, ja nimelt inimliku ühiskonna ürgödipuskompleksis tihendatud erutuste tekkimist tuletada inimkonna vormist, n. n. hordast (Darwini järgi). Selles valitseb, nagu me seda võime tuletada loomapsühholoogia ja nimelt kõrgemate ahvide elust, piiramata võimuga kõikjõuline „isa“. Inimese juures näib see ühiskonna ürgeline olukord kõikjal ületatud olevat. Mida me teatud inimlikkude primitiivsete suguvõsade juures veel kohtame, on meesteühingud, milledes valitseb üheõiguslus ja mis on kindlustatud ning tõkestatud seaduste ja keeldudega, nn. tabudega, ja pühitsetud ning kardetud kõikvõimsa looma, totem-looma ühise austamisega. Primitiivsete inimeste mitmesugused kombed võimaldavad rekonstrueerida selle meesteühingu tekkimiskäiku ürghordast: surve all elavad pojad tõtsid isa vastu mässu, tapsid ja õgised ta ühiselt, nagu see on kannibaalsete metsinimeste juures veel tänapäevalgi endastmõistetav. Võimas esiisa oli kindlasti kunagi see, keda niihästi kardeti, kui ka imetleti ja kadestati. Õgimise kaudu, kehendamise kaudu toimus identifitseerimine temaga, nagu ju veel tänapäevalgi primitiivsete rahvaste juures valitseb komme ja uskumus, et looma või vaenlase õgimise kaudu omandatakse selle jõud ja tugevus. Isa kõrvaldamisega võidi täita identifitseerimissoovi ja rahuldada põlgust. Ent midagi jäi püsima: tema imetus. Ja see imetus pani end maksma seda enam, et sooritatud tegu ei saanud rahuldada üksiku poolt hellitatud soove. Iga üksik tahtis ju olla „nagu

isa" või isa ise, ja kuna igaüks seda soovis, ei saanud ega julgenud seda keegi, sest kõigi võitluses kõigi vastu oleks uus organisatsioon hävinud. Nii jäi kehtima surnud isa käsklus. Mida isa takistas varem oma eksistentsiga, seda pidid pojad endale keelama ise. Näis just nagu oleks surnu käsk mõjumas iga üksiku sisemuses. Kunagisest salajasest imetlusest isa vastu sai austus; austusest tekkis teo kahetsus ja esimene süüteadvus. Kahetsus ja uus situatsioon nõudsid uut loobumist soovidest, uusi keeldusid. Nad leidsid väljenduse esimeses fundamentaalses t a b u s, intsesti keelus, s. t. keelus, luua suhteid sama suguvõsa naistega. Nii tekkis intsestisoovist kahetsuse ja süütunde kaudu intsestikeeld. Isa austamist aga jätkatakse selle pühaks kuulutatud linnu, t o t e m-loomaga, austamises, millest tuletatakse klan oma põlvnemist. Selle loomaga seotakse teine fundamentaalne tabu, jällegi kahetsetava teo heakstegemise tulemusena: seda looma ei tohi surmata. Aga üks kord aastas kogunevad suguvõsavennad suurele totempidustusele, kus totem-loom surmataks ja süüakse, s. t. keeldu ignoreeritakse üks kord. Totem-loom pidulikult söömisel tahavad suguvennad end uuesti totem-loomaga identifitseerida, tema jõudu ja võimu omandada, nagu kunagi enne isa surmamisel. Nii tekkis esimene püha, ühine söömaaeg, esimese süü tulemusena.

Kuidas aga intsesti ja isatapu soov, mis oli kunagi reaalsus, siis hiljem totempidustusel sümbol, inimkonna sisemuses edasi hingitseb, seda tunnistavad muistendid ja müüdid ja kunstiline looming, mis seda ürgmotiivi ikka jälle uuesti sisemise sunni tõttu kujundavad ja inimkonda ikka jälle uuesti seega vapustavad. Nii seletub Oidipuse draama haarav mõju.

Aga kogu see ürgajalooline draama, soov, asetada end isa asemele ja omandada ema, ja reaktsioon sellele soovile: süütunne ja seesmise keelu, isa ideaalpildi, püstitamine endas, mis sunnib loobuma ja juhib tungid sotsiaalselt kasulikele toimingutele, see draama toimub veel tänapäevalgi sünnipärase saatuslikkusega a l a t e a d v u s l i k u l t iga kasvava inimese hinges ja see on mõõtuandev inimese tungielu kasutatavuse kohta armastusvõime ja sotsiaalsuse teenistuses. Nagu primitiivsetel rahvastel nii näeme ka lapsel teisel arenguastmel i n t r a p s ü ü h i l i s e l t toimuvat samu protsesse. Väike poiss näiteks osutab erilist huvi isa vastu. Ürgeliselt sooviks ta ju ise isa olla, teist täiesti eemaldada. Kuna primitiivsel organisatsioonistmel säärane erutus oleks võinud teostuda, viib nüüd areng uuele diferentseerimisele: identifitseerimise teel luuakse inimlikus minas uus instants. Jaatatakse ümbrusest tulevad nõudlused, omandatakse nad ja luuakse sisemuses endale eeskujud, i d e a a l.

Sel viisil ületatakse „nartsistlik solve“, millele alistati meie „mina“

ümbrusest tulnud kuulekuse- ja loobumisenõudega. Seega, et meie „mina“ suudab kehandada, seedida võõraid nõudlusi kui uut mina-instantsi, millele nüüd jälle pööratakse endaarmastus, seega on nartsistlik solve tagajärjekalt ületatud ja astunud samm edasi: enda minas tehakse käskivale ümbrusele ruumi, mis võib saada sama armsaks kui endaarmastus, millest loobuti, kuigi ta nüüd enam midagi ei paku, vaid nõuab.

Seda instantsi, mis säilitab kogu aja meis säärase erikoha, nimetame mina-ideaaliks või üli-minaks. Üli-mina omab, vastavalt oma tekkeloole, funktsiooni, otsustada hilisemate objektivallutuste saatuse üle, juhtida tunge eemale nende ürgelistest eesmärkidest ja suunata nad kõrgemaile väärtusile (s u b l i m e e r i m i n e), või põhjustada väljatõrjeid; s. t. ta omab funktsiooni, tungide rakendust reguleerida. Nagu primitiivsete tabus realiseeruvad sisetunde-erutused, nii omandab ka üli-mina moraalse s i s e t u n d e funktsiooni. Siin elutsevad edasi vanemate, kasvatajate ja kogu inimkonna ideaalsed nõudlused, käsklused ja keelud. Üli-mina esitab nii ümbruse ja ühiselu nõudlusi. Seda, mida inimkonna kogemused inimese pärilikus mälus, m n e m e s, loonud ja talletanud, võetakse „mina“ poolt üle ideaalide moodustamise kaudu. Üli-mina on tihedas seostuses fülogeneetilise ja arhailise omandusega, sest ta on ju tekkinud tungierutuste rahuldusest loobumise põhjal, nende eemalejuhtimisest ürgelistest eesmärkidest, kusjuures seda loobumist tuleb mõista ühelt poolt võimatusena tungide erutusi rahuldada ja teiselt poolt inimkonna saatusliku pärandusena. Üli-mina peegeldub teadvuses meie sisetundena. Nagu primitiivne inimene alistub tabu keeldudele, nii alistub igaüks oma sisetunde avaldustele. Sisetunne on välditamatu ja ta esineb meis kõrgeima instantsina. Sisetundest põlvneb süütunne. Ja süütunne toidab end süüst, millega inimene ennast saatuslikult esimese objektikinnitamisega koormas, inimkonna ürgelise süüga, Oidipuse süüga: isatapp ja intsest.

Nagu Oidipusel ilma tema teadmata, ja isegi siis, kui ta arvab pagevat saatuse eest, lähevad täide süü ja karistus, nii püüame ka meie asjatult vabaneda süütunde mõjudest. Üli-mina on oma välditamatusega endaga kaasa haaranud ka osa sadismist, mida ta nüüd juhib enda isiku vastu. Nii tekib mõnigi õnnetus, mis näib küll tulevat väljastpoolt, kuid tõeliselt on alateadvuslikult — meie süütundmuste mõjul — meie endi poolt soovitud, kui enesekaristus. Me alistume nii mõnelegi haigusele ja nii mõnelegi kannatusele, et ennast karistada. Mõnigi kuritegu sünnib karistuse pärast. Enesetapja lunastab enese surmaga süü nende alateadvuslikkude surmasoovide eest, mida ta endas kannab oma ligimese suhtes.

Kultuur on loodud elu vajaduste mõjul tungide rahuldamise arvel. Nagu horda tungide tõkestus hordaisa poolt ja hiljem tabukeelu poolt viisid-kõrgemaile saavutusile, nagu seksuaaltungide juhtimine teisile, sotsiaalseile eesmärgele, võimestasid massi kõrgemale tõusta, nii juhib iga üksiku üli-mina ühe osa seksuaaltungidest teisile eesmärgele, hoiab nad eemal objektist ja juhib nad mina-tungide teenistusse. Seda protsessi, milles seksuaaltungid juhitakse eemale ürgelisist eesmärgest ja suunatakse sotsiaalselt kõrgemaile, mitte enam seksuaalseile eesmärgele, nimetame sublimeerimiseks. Sublimeerimine kõrgemas tungi-organisatsioonis käib samu teid, mida kohtame madalamail arenguastmeil, kus seksuaaltungid seatakse toidumuretsemise ja puhtuse teenistusse ja nii mina-funktsiooni kaudu juhitakse kasulikkuse teele.

Kuid sel astmel, mis oli äsja kõne all, ja mis iseloomustatud üli-mina kujunemisega, on areng kujunenud nii võimsaks, et ka sublimeerimised on vastavalt kõrgemad. Kõik inimese sotsiaalsed väärtuslikud saavutised kunsti, teaduse, tehnika, käsitöö, majanduse alal on sublimeerimisproduktid ja viitavad kestvale kultuuri edasiarenemisele.

Nagu bioloogiliselt tähtis asjaolu, et laps on kaua sõltuv ja vajab kaua hoolitsust, koos psühholoogiliselt tähtsa ödipuskompleksiga viib üli-mina ja tema sisetunde- ja ideaalfunktsiooni väljaarendamisele, nii toimub mina edasine küpsemine seega, et ta vabaneb tungilisusest ja tõuseb ümbruse vormivate mõjude tõttu kõrgemate funktsioonide sfäärisse. Mina, mis ennast diferentseerib paralleelselt peaju arengule, kujuneb nii vahendajaks reaalsuse ja tungilise sisemuse vahel. Pöördununa välismaailmale, omandab ta tajumist ja reaalsust kontrolliva funktsiooni. Ta tõkestab tungide vahetut väljaelamist, lülitab mõtteakte impulsi ja toimingu vahele ning asendab tunge reguleeriva lõbuprintsiibi reaalsuse printsiibiga.

Kuid primaarne tungielu ei kao muidugi kunagi. Nii enne kui pärast ta moodustab meie hingelise ja vaimse vitaalsuse energia-allika. Temas kui inimese mnemilise pärimusteosa vanimas kihis sisaldub inimkonna fülo- ja ontogeneetiline sadestus. Selles kihis pesitseb ka see, mis on teadvusest välja tõrjutud. Seda kihti nimetame lihtsalt sõnaga „tema“ („Es“), sest olles pöördunud reaalsusest, paistab ta „minale“ võõrana ja moodustab ebaisikulise tungilisuse ala. Tema väljendusvõime on kaofililine. Ta ei evi mingit organisatsiooni ja allub lõbuprintsiibi valit-susele. Loogilised mõtlemisseadused on talle võõrad. Ta on ruumitu ja ajatu, ei tunne „e i'd“ ega „j a d“. Unelmais ja vaimuhaigusis, kus ta on vabastatud mina kütkeist, avaldab ta ennast kõige vähem varjatud

viisil. Psühhoanalüüsil on mõnevõrra õnnestunud kergitada temalt lüki ka neurootiliselt ja hingeliselt normaalseis väljendusis ja nii tuletada teadvuslikke nähtusi alateadvuslikest.

Meie hingelise aparadi liigestamisega tema, mina ja üli-mina järgi ilmneb psühhoanalüüsi topiline (tópos = koht) vaatekoht. Nende kolme instantsi koosmõjust on sõltuv kogu hingeline sündmustik. Tema, kui tungiliselt-liiklev, mina kui korraldav ja üli-mina kui väärtustav printsiip moodustavad kolm instantsi ürgeliselt erinevate eesmärkidega, kuid mis ometi üha uute impulsside kaudu vastastikkudele äratavad tõusuhoogusid — ja mis eriti mina tegevuse tõttu jõuavad hingelisele sünthesile: mina tasandab vastuolusid tungide maailma ja reaalse maailma vahel, taotleb ühtlustatud tundmist, teotsemist ja tahtmist, viib tungilisi tema-erutusi kokkukõlla reaalsuse nõudlustega. Lõppeks ta saavutab ühtlustuse ühelt poolt üli-mina nõudluste ja tema vahel ning teiselt poolt üli-mina nõudluste ja reaalsuse vahel. Nii assimileeritakse uut, tasastatakse ja ühendatakse vastuolusid ning kindlustatakse vaimset produktiooni. See mina sünteetiline funktsioon kujundab isiksuse, mis saab teadusliku, kunstilise ja sotsiaalse produktiivsuse kandjaks.

Üli-mina sunnib inimest üha uutele sublimeerimistoimingutele, üha uusile kõlblate ja sotsiaalsete nõudluste teostusile. Kuid kõiges selles pidevas edasisammumises ja ülesehitamises sisaldub ka destruktiiivne „tagasi“. Kõigele elavale immanentne kordamis- ja sünd paneb end saatuspäraselt maksta. Rahutus edasisammumises peitub ju otsisklemine, faustiline püüdlus, mis ei saa iialgi jõuda eesmärgile ja mis püüdleb viimset soovipärasest tundmatus. Sellises kõrgeimas jõudude pingutuses ilmneb soov kohalduda sellele maailmale, millesse inimene kunagi sünnitati ja soov ühtlustamise ning ühetasastamise järgi, et inimene end tunneks mugavana selles maailmas. See on tema valitsev lõbuprintsiip, mille avaldust reaalsuseprintsiibi poolt ainult pidurdati, et hiljem seda kindlamini end maksta panna. See suurejooneline kõrvaltee, millele juhiti „ürgsoovide“ rahuldamine, viib meie kultuuri üles- ja väljaehitusele. Nii teostub kogu inimlik olemine tohutu suures ringkäigus. Ta algab sooviga emaliku kaitse järele, kuid sellest eemale kistuna ta püüab lõppematus igatsuses sinna tagasi — kauge eluvõitluse tee kaudu, suursaavutiste kaudu tehnikas, teaduses, kultuuris.